

Osmunda regalis v Čechách, omyly a skutečnost

Osmunda regalis in Böhmen, Irrtümer und Wirklichkeit

Radovan H e n d r y c h

Chvatěrubská 356/16, 181 00 Praha 8, Česká republika

Hendrych R. (2001): *Osmunda regalis* in Bohemia: errors and facts. – Preslia, Praha, 73: 141–152. [In Czech]

More than a century since the first report on the fern *O. regalis* for the Czech flora in 1867, the circumstances of the find are elucidated and the exact locality is specified. It was situated in rather isolated position in the Lužické hory Mts at the north Bohemian periphery and, as declared by the finder himself, it disappeared shortly after the discovery. The other reported locality from the Krušné hory Mts is erroneous and the species never grew there.

K e y w o r d s : *Osmunda regalis*, disappeared locality, Lužické hory Mts, Krušné hory Mts, Czech Republic, Saxony

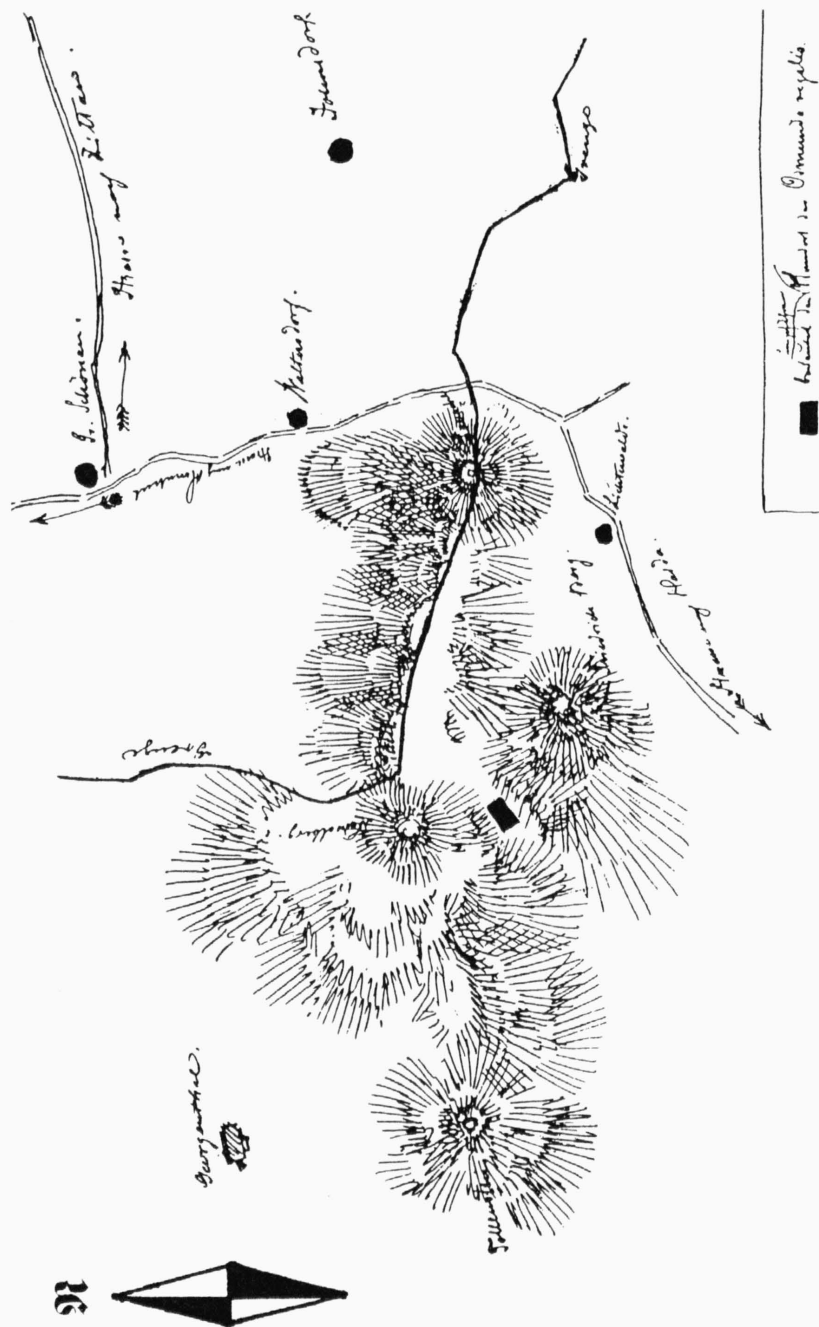
Úvod

Poznání je nekonečnou cestou, ale mnohdy totéž může platit o jeho výkladu samotném. Té povahy se jeví otázky, kde v Lužických horách, v části Jedlovský hřbet, byla kdysi objevena *Osmunda regalis* L., později tam údajně záhy zaniklá, a jak to bylo s jejím „nálezem“ ve vrcholové části Krušných hor Klínovecká hornatina. Kdyby nešlo o druh v přirozeném výskytu z našeho území zcela ojediněle, nadto nejvýše jen historicky známý, pak by věc za pozornost rozhodně nestála. Představa o prvním nalezišti spočívala na omylu, více než sto let tradovaném. Přestože se může zdát, jako by se jednalo jen o malé upřesnění, vyžaduje výklad opožděné nápravy tohoto ojedinělého, skutečného a rozhodně přirozeného výskytu patřičnou míru pozornosti a rozsáhlejší zdůvodnění. U druhé „lokality“ původně šlo o nechtěnou fikci, vzniklou při malém rozhledu a ze stejné příčiny mylně utvrzenou. Ze sneseného materiálu je zároveň patrné, k jakým polopravdám i nepravdivostem mohlo dojít v interpretaci nálezu druhu i v rámci našich fyto singularit pozoruhodného, práce nejnovější nevyjímaje.

Lužické hory

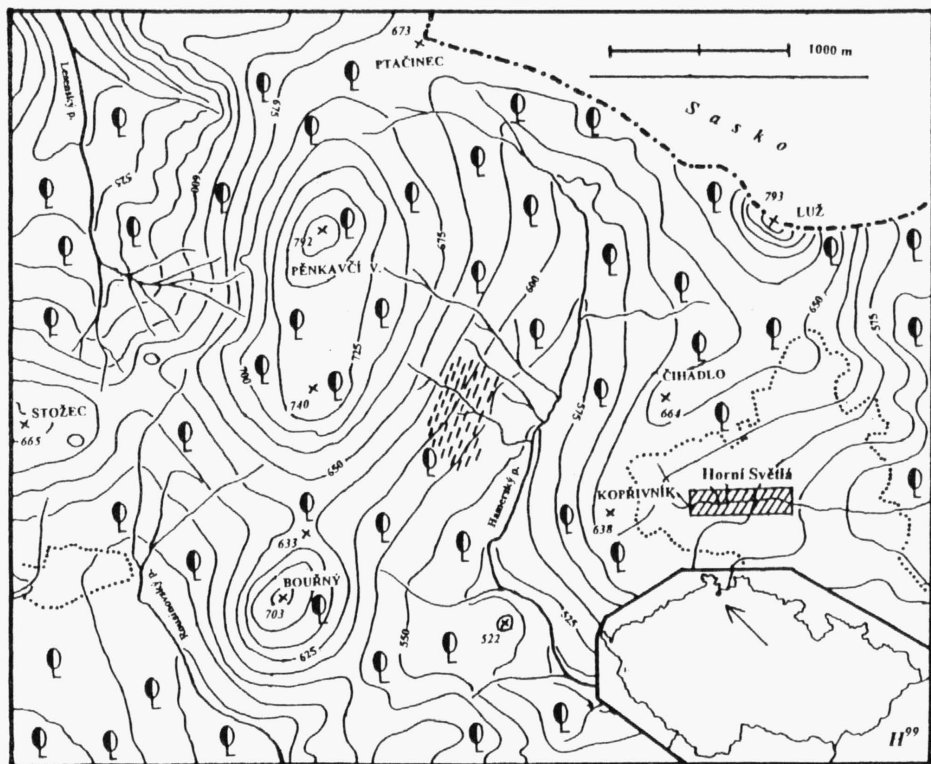
Zatímco Čelakovský (1870: 354) s rozhodností vyvracel mínění L. Hohenbühela, že by byla *O. regalis* v naší květeně indigenním druhem, v sousedním Sasku severně Žitavy (Zittau) byl v městečku Herrnhut florista, který tuto vzhlednou kapradinu v Čechách našel a považoval za rostlinu původní. Podle čtyřstránkového dopisu, jím posléze L. J. Čelakovskému 10. července 1875 zaslaného, měla být *O. regalis* objevena již v r. 1867 (Archiv Národního muzea, Praha). K sdělení byl přiložen náčrt¹, topografii naleziště dostatečně

¹ Podobné nárysy obvykle ojedinělých nalezišť jsou přes jejich zvláště pozdější nespornou hodnotu v herbářích i v literatuře vzácností. Snad tu jde o toho případ u nás nejstarší.

Obr. 1. – Autentický náčrtek W. Hanse, včetně vyznačení (obdélník) místa nálezu *O. regalis* (75 % původní velikosti).

Abb. 1. – Authentische Skizze von W. Hans, einschliesslich der Bezeichnung (Rechteck) des Fundortes von *O. regalis* (75 % der Grösse im Original).

Obr. 2. — Pravděpodobná poloha naleziště (vyčárkovaně) *O. regalis* v podmínkách dnešního mapového zobrazení.

Abb. 2. — Die wahrscheinliche Lage der Lokalität (ausliniert) von *O. regalis* in den Bedingungen der heutigen Kartenveranschaulichung.

zachycující, i když polohy objektů a zvláště vzdálenosti přesně zakresleny nebyly (obr. 1). Z obsahu dopisu, bez nákresu z nějaké mapy zřejmě středních měřítek (kolem 1 : 100000) částečně překresleného, bychom na spletnost údaje nikdy nepřišli. Využití nákresu i odstavců dopisu umožňuje teprve nyní vědět podstatně více o pozoruhodné lokalitě, byť dávno zaniklé. Pisatelem byl Wilhelm Hans, jenž botanisoval na našem území také v Jeseníkách (Hans 1868)². Jiného kontaktu s ním Čelakovský neměl, a tak se s Hansem, až na případ *O. regalis*, v jeho pracích nesetkáme.

Když text dopisu a topografickou skicu porovnáme s tím, co bylo a dosud je o nálezu *O. regalis* tradováno, je zřejmé, že v původní lokalizaci naleziště došlo k nemalému omylu. Připomeňme, že v té záležitosti první zveřejnění učinil Čelakovský (1879: 77)³ slovy „blíž hory Nesselberg“, což vyplývalo z doslovného znění v dopise a zdánlivě z nákresu.

² Narodil 24. 6. 1840, zemřel 4. 2. 1896, majitel zahradnického podniku v Herrnhutu [podle informace Dr. A. Christiana ze Staat. Museum für Naturkunde in Görlitz (Zhořelec)]. Člen přírodovědné společnosti „Isis“ v Drážďanech, Naturforschende Gesellschaft in Görlitz a Zoologisch-botanische Gesellschaft ve Vídni (cf. Ascherson & Graebner 1896: 78), s širokými mezinárodními kontakty, zvláště výměnou materiálu [cf. Oesterr. Bot. Zeitschr. 19 (1869): 94, 20 (1870): 88, 21 (1871): 81].

Stejná charakteristika byla opakována později (Čelakovský 1887: 75, 1897: 35). Znamějším se však mezitím stalo uveřejnění „... v rokli mezi Luží a Nesselbergem vzácně (Hans), podle písemného sdělení nálezce v jednom pozdějším roce po vymýcení lesa (Waldstelle) více se neobjevila“ (Čelakovský 1881: 689). Poslední popis je slovně proti předchozímu obsáhlejší, ale nepřesnější. V dopise o bezprostřední blízkosti naleziště k vrchu Luž (Lausche, 793 m) zmínka totiž není. Tento v krajině dominantní vrch je pro orientaci Hansem jmenován jen vzdáleně, tak jako na opačné straně ještě dále ležící, méně významný vrch Tolštejn (Tollenstein, 670 m). Vyplyvá to i z nákresu, kde od vyznačeného místa (černý obdélníček na obr. 1) je Luž zakreslena čtyřnásobně vzdálenější než údajný, dnes tak neoznačovaný vrch „Nesselberg“, tedy Kopřivník, nejen nejnověji zvaný též Kopřivnice (kóta 638).

Čelakovského (1881: 689) německou verzi lokality uvedli Barber (1898: 373), Luerssen (1889: 530–531), Hantschel (1890: 1), Förster (1927: 8), Tannich (1929: 25), nakonec i do češtiny v převedeném cenném textu Marschner (1982: 87), v zjednodušeném podání Drude (1902: 144), Hegi (1936: 59) – „unweit des Nesselberges“ aj. České znění (Čelakovský 1883: 683) téměř shodně použil Polívka (1902: 689), ale oba, proti podání německému, s jiným udáním frekvence („pořídku“); skoro totéž píše Polívka (1912: 849) nebo Domin & Podpěra (1928: 1014), což neschází ani u Dostála (Dostál 1950: 23), stejně jako v jiných pracích (např. Čerovský 1965: 90, Hendrych 1977: 84, 1996: 161, Petříček 1987: 69). Nejsou to však interpretace jediné. Skutečnosti zcela vzdálený výklad polohy naleziště má Dostál (1954: 88, 1958: 72) – „kdysi u Žitavy, za hranicemi (!) Čech“ – což připomíná v té věci stejné, ale mnohem starší tvrzení – „V rokli mezi horou Luží a Nesselberkem již na saské straně ...“ (Domin 1924: 24–25). Později Dostál (1989: 62, 1991: 97–98) lokalitu *O. regalis* skoro „vrací do Čech“ slovy „na Luži u Žitavy“. Naprosto nepodložený je jiný údaj, že naleziště bylo „pravděpodobně zničeno lesním požárem“ (J. Dostál in Hegi 1984: 102), tudíž tvrzení jinak nikým neuvedené a takto bez jakéhokoliv podkladu zjevně konfabulované. Mezitím M. Šourková (in Hejný & Slavík 1988: 229) opsáním slov Čelakovského použila charakteristiku lokality jako ležící „mezi horami Luž a Kopřivník“.

V celé věci základ hlavního omylu, od roku 1875 dodnes tradovaného, nechtěně vytvořil sám W. Hans. Učinil tak podle oronym zcela jistě z map tehdejších nebo ještě starších, pravděpodobně saské nebo pruské provenience. Na nich byl jako „Nesselberg“, tedy Kopřivník, zřejmě označen hřeben (kóta 792 m), v novějších nebo vůbec v pozdějších mapách nesoucí název Pěnkavčí vrch, resp. „Finkenkoppe“ či „Finkenberg“ (obr. 2). Původnější označení situované na uvedené kótu nalézáme již na katastrálním plánu (1: 2880) dnešní obce Horní Světlá p. Luží z r. 1843 (Ústřední archiv zeměměřictví a katastrů, Praha, č. 282), opakovaně podle reambulace v r. 1873 ve vydání z r. 1915 (tamtéž, č. 2159/2). Původní nebo „souběžné“ označení dnešního Pěnkavčího vrchu jako „Nesselberg“ však později z map beze zbytku nezmizelo. Odrazilo se v tom, že jeho menší západní až severozápadní část byla nadále označována jako „Nesselberg“ (např. Müller 1932: 53, včetně mapy). Tvořena je basaltem, sahajícím k vrchu Ptačinec („Vogelherd“, 673 m) a na jih naopak ke skalisku Pětikostelní kámen („Fünfkirchenstein“, 689 m), zatímco podstatná část Pěnkavčího vrchu je fonolitová. Dnešní Kopřivník („Nesselberg“) označil Hans v nákresu (přibližně) za „Friedrichs Berg“ („Bedřichovský kopec“) nad obcí Horní Světlá („Lichtenwalde“), dnes zvaný Bouřný (kóta 703), také trochu jinde ležící. K dovršení všeho to nebyla jediná podobná změna. Verzí „Nessel Berg“ byl označován také komplex hřebenu kolem dnešní kóty 740, tedy v jižní části Pěnkavčího vrchu! S tou situací se setkáváme v topografických plánech (1: 25000) od r. 1870 a mizí v jejich vydáních po r. 1926. V žádném případě se to však netýkalo speciálních map (1: 75000).

³ Přešlédl to Čerovský (1965: 90), uvádějící jako prvního autora Barbera (Barber 1898: 373), na zmíněném místě vše čerpajícího u Čelakovského.

Čelakovský, stejně jako Hans, změny oronym sledovat nebo předvídat nemohl, ale hlavně další autoři si při přejímání údaje věci nepovšimli. Mylná lokalizace naleziště tak přetrvala až do těchto okamžiků, přestože v našich poměrech šlo o druh a lokalitu v různém ohledu mimořádného významu. Neustálenost názvů se zřejmě týkala posledních dekení 19. století, neboť název „Finkenkoppe“ se pro prostor kóty 792 již tehdy souběžně objevuje i v širší literatuře (např. Palacký 1893: 20). Stejně je tomu v topografických plánech (1: 10000), včetně reambulace z r. 1932. Na nalezišti *O. regalis* uváděném v botanických pramenech se to ovšem neprojevilo.

Zůstane také záhadou, proč si ze sběratelů, kterých bylo nemálo (cf. Marschner 1982: 87), ale i z autorů, skoro stereotypně vypisujících nebo jen čtoucích lokalitu – „mezi Luží a Kopřivníkem“ – nikdo nevšiml, že podle soudobých map je taková orientace krajně nelogická. Mezi oběma vrchy se totiž nachází „Čihadlo“ („Stückenberg“, 664 m), vrch proti „dnešnímu“ Kopřivníku (638 m) nejen vyšší, ale i mohutnější. Jak tomu často bývá, autorita, v tomto případě Čelakovského, byla více než logika. Prostě nač věc studovat, když se dá opisovat. Týká se to i mých tamních prvních dvou návštěv v místech, kde, jak se ukazuje, *O. regalis* nikdy ani dočasně nerostla a v místních podmínkách z ekologických důvodů růst ani nemohla!

Přestože se v dopise jakási rokle („Schlucht“) uvádí, ze situace v daném prostoru, ale i z kartografického zachycení vyplývá, že o roklí⁴, tudíž o úzké těsné údolí nebo o úzlabinu, se nikde jednat nemohlo. Ve skutečnosti šlo o širokou údolní polohu na jižním až jiho-východním svahu vrchu v nákrese označeného „Nesselberg“ (tak je to i v textu dopisu). Potvrdil to i rozbor dopisu – slovo za slovem – kde jako popis naleziště a dílem i stanoviště nalézáme slova „in einer moorigen Vertiefung resp. Schlucht“. Výraz „Vertiefung“, tedy prohlubeň, byl W. Hansem napsán krajně nečitelně, takže mohl být Čelakovským přehlédnut a asi se tak stalo. Neuvědomil si zřejmě, že se skutečnou roklí naleziště nemá co dělat (významová stránka výrazu „rokle“ byla tehdy stejná jako dnes). Takovým nedorozuměním vznikl omyl další, i když ne hlavní.

Zdůrazněme, že doklad nálezu v našich herbářových sbírkách nikde nebyl, a z dopisu je patrné, že ani Čelakovský takovou položku neviděl. Hans mu sděloval, že *O. regalis* dobře zná z Horního Slezska a z české lokality dvě rostliny zaslal do Wrocław, tehdejší Breslau, C. A. J. Mildemu (proto ta Čelakovského důvěra!), což ten v monografii zachytit již nemohl (Milde 1868: 59, die 2. 1868 editae!)⁵. Hansem sebraný doklad by však měl být ve Frankfurtu n. M. (FR), kde z jeho sbírek jsou právě *Pteridophyta* (Stafleu & Cowan 1981: 485), ale odpověď na dotaz to nepotvrdila. Autorita Čelakovského způsobila, že jakkoli zdůvodnitelné pochybnosti nad věrohodností údaje nikdo nikdy nevznnesl, nejvýše byl považován za „případ nejasný“.

Pokud jde o tehdejší početnost zastoupení *O. regalis* na daném nalezišti, Hans žádný výraz nepoužil, jen uvedl, že rostlin tam našel „circa 8 až 10 kusů“. U většiny kapradin a zvláště u této to mnoho neříká, protože mohlo jít o polykormon; v takovém případě je stanovení jedince podle nadzemních částí dosti iluzorní. Z toho lze usuzovat, že *O. regalis*

⁴ Sám tento termín mohl vyvolávat odůvodněnou pochybnost, neboť hledat pro danou lokalizaci rozsahem poněkud významnější roklí v krajině, kde střední sklon svahů činí málo přes 9°, se muselo již na první pohled jevit málo pravděpodobným. Zavdalo to jeden z důvodů k dlouho neúspěšnému hledání vysvětlení, teprve nyní dosaženému.

⁵ Naproti tomu přes Lorinsera (Lorinser 1837:51) cituje údaj „Neustadt (G. Lorinser)“, kterého se dovolává Hohenbüchel (1870: 87), což by měla být lokalita od Nového Města pod Smrkem. Milde ten „nález“, rozhodně fiktivní, přisuzuje samotnému Lorinserovi, i když mělo jít, i tak neodůvodněně, o G. Menzela (Čelakovský 1870: 354).

ne měla tam být ani „pořádku“ nebo „vzácně“, jak psal Čelakovský (1881: 689, 1883: 683), ale zcela ojediněle. Tím by se dalo částečně vysvětlovat její zmizení, podle dopisu Hansem konstatované v srpnu 1873, tedy 6 let po nálezu (píše o „poslední návštěvě“!). Příčinu zániku připisoval vykácení lesa. Přitom Hantschel (1907: 202) připomíná, že v těchto místech ještě koncem 19. stol. měly být zbytky bučiny pralesového rázu!

O tom, v jakých vegetačních podmínkách byla *O. regalis* bezprostředně nalezena, zprávu nemáme. Barber (1898: 373) a s odvoláním na něho Marschner (1982: 87) uvádějí jako stanoviště „na rašelinné půdě“, ale odkud nebo od koho to vzali, nevíme. Hans v dopise nic takového neuvedl a jím použitý samotný výraz „moorige“ považovat přímo za rašelinné prostředí nelze. Reálná představa, že to byla bučina, zřejmě květnatá (*Fagion*), jak v tom širším prostoru je dodnes patrné, je jen krajně rámcová. V dolních partiích východních (až jihovýchodních) svahů Pěnkavčího vrchu, kde bylo podle skutečnosti naleziště Hansem zakreslené, mohla být v rozhodujícím detailu situace složitější. Je to dlouhý hřbet, přibližně severojižního průběhu, výškou vedle Luže v Lužických horách nejvyšší a oproti ní muchtnější.

Lze se odůvodněně domnívat, že na takovém místě snad mohly být bučinou obklopené, zbahnělé, menší prameništní úseky, kde se v nevelké olšině, nikterak nepodobné *Alnion glutinosae* (ex *Alnetaliis glutinosiis*), naskytly tomuto druhu alespoň trochu příhodné podmínky. Ještě dnes je z rekognoskace terénu či map na úrovni topografických plánů zřejmé, že právě ve vytčeném prostoru Pěnkavčího vrchu je nápadně mnoho drobných vodotečí, směřujících do horní části Hamerského potoka („Hammerbach“), tehdy nazývané též „Etschbach“, na rozdíl od části dolní, podle kaskád zvané „Fallenwasser“. Název horního toku byl odvozen od prostoru lokalitě blízké části lesa „Etsche“, v tamním tehdejší dialektu odvozeného od „Esche“, tedy „jasan“, což pro naše úvahy též nemusí být zcela bez významu. Při porovnání nákresu s reálnou situací velkou chybu asi neučiníme, když lokalitu po objevení údajně záhy zaniklou budeme situovat do ca 520 až 580 m n. m. (s ohledem na nároky druhu poloha dosti vysoká!), do míst nad již jmenovaným potokem, kterému Hans, stejně jako jiným vodním tokům, pozornost ve skici nevěnoval. K výše uvedeným skutečnostem a úvahám dodejme, že daná svahová místa jsou v mapách kvůli nemalému počtu tamních kališť značená „Jelení brod“ („Hirschbad“ nebo „Hirschkotlachen“). Jejich stanovištní povaha je s možností výskytu *O. regalis* v jakémsi přímém souladu.

Nutno zvláště zdůraznit, že na skutečném („dnešním“) Kopřivníku takové poměry, zvláště hydrologické, nejsou ani v náznaku, a v té době rozhodně být také nemohly. Při své druhé návštěvě těchto míst, vycházejce z představy o povaze stanovišť *O. regalis* a nemaje bližší informací o jejím nálezci, jsem byl proto blízký názoru, že šlo o údaj zcela klamný, krajně nespolehlivý. Rozbor provedený v této studii však ukazuje, že tamní vegetační a vůbec ekologické poměry možnost dřívějšího výskytu *O. regalis* zdaleka nevylučují.

Jakýkoliv charakter horninového podkladu sotva mohl výskyt *O. regalis* v uvedených místech ovlivnit, pokud ovšem nepodmínil půdně vlhkostní poměry. Bylo to stanoviště na deluviálních kamenito-hlinitých sedimentech v pásnu kvádrových pískovců, mimo bezprostřední znělcové podloží (Geologická mapa ČR – Nový Bor, 1: 50000). Z ekogeografických poznatků, jak byly o výskytu tohoto druhu shrnuty např. pro Německo (Bennert 1999: 166–171), můžeme v místech Hansova historického nálezu dosud pozorovat podstatnou část.

K vysvětlení lokalizace nálezu a pro možnost Hansova („náhodného“?) objevení *O. regalis* nemusí být bez významu další skutečnost. Již podle starých map daný prostor ve svahu nad uvedeným potokem protínala z velké části drobná lesní komunikace. Vedla z míst

značených „U Jána“ („St. Johann“), resp. od severních úpatí vrchu „Malý stoh“ („Schöberle“, 522 m), a směrem k hraničnímu hřebeni se větvila.

Otázka, zda ve vymezené části svahů Pěnkavčího vrchu musela být *O. regalis* skutečně pouze na jediném místě, může zůstat nezodpověditelnou. Dnes jde o prostor dosti nepřehledný, ač rozsahem jen ca 0,84 km² velký, a muselo tomu tak být i v době tamního nálezu *O. regalis*. Je to jen úvaha, ale nepřesné nebo mylné udání skutečného naleziště mohlo zabránit opakovanému nálezu i nějaký čas po Hansovi.

Lokalita *O. regalis* byla areálově izolovaná nejen z hlediska našeho území. Dokonce i ze strany sousedního Saská nikterak blízkou návaznost neměla, jak je patrné z Militzerova kartogramu (Militzer 1957: 65). Nejbližší naleziště se již tehdy mohlo nacházet až v prostoru Bad-Schandau (ač objeveno teprve nedávno), vzdušnou čarou 55 km k západu, nebo ve stejném odstupu severně Görlitz (Bennert 1999: 172). Pokud jde o genezi této pro nás velmi pozoruhodné kapradiny v Lužických horách, nelze ovšem tvrdit nic určitého. Z toho prostoru neznáme nic ani jen obdobného. Až za poměrně dlouhou dobu máme co dělat s údajem o podobném komponentu – *Erica tetralix* L. – v Jizerských horách (Sýkora 1974), popř. s podivným, i když respektovatelným nálezem *Hymenophyllum tunbrigense* (L.) Sm. in Sow. v Labských pískovcích (Hendrych 2001), nebo tamtéž nedávno, byť jen v gametofytní fázi objeveným *Trichomanes speciosum* Willd. (Vogel et al. 1993). Nicméně místní poznatky, pokud jde o klima celého Jedlovského hřbetu, připouštějí relativní vliv oceanity, projevující se nápadnější svěžestí vegetace i v obdobích, kdy je v okolí přechodným nedostatkem srážek znatelně poškozena. O místních „oceanických“ vlivech se zmiňuje také Plánská (1999: 10, 12), opírající se při tom i o přítomnost alespoň několika subatlantských druhů.

Za takových podmínek naprosto nelze vyloučit především nahodilé zanesení a uchycení spor kapradin, dálkově snadno přenesitelných na příhodnější místo obligátní anemochorií. Rozhodně méně přijatelnou by v tomto případě byla krajně schematická představa o jakési reliktnosti tohoto výskytu, která pronikla i do běžnější literatury a vysvětluje tamní genezi „... jako zbytek atlantského údobí postglaciálu“ (Novák 1972: 252). Tato problematika byla u euatlantských druhů naší květeny nedávno rozebrána v souvislosti s *Narthecium ossifragum* (L.) Huds. (Hendrych 1996: 161–162) a netřeba ji oživovat. Jen lze doplnit, že právě na *O. regalis* je možno z hlediska evropského rozšíření (Jalas & Suominen 1972: 51) demonstrovat účinnost „hradby“ českých pohraničních hor, bránící podstatnější migraci euatlantských elementů. Vždyť od nás nedaleko na sever dosáhla *O. regalis* „volným prostorem“ zastoupení až do východního Polska, na 22° 30' v.d., tedy o 500 km dále k východu (!) – přitom do podmínek celkově klimaticky podstatně kontinentálnějších, než je velká část našeho území, takže se tam stěží dá mluvit o klimatických podmínkách vysloveně atlanticky laděných.

Krušné hory

Zcela odlišné je „naleziště“ *O. regalis* relativně nedávno pro Krušné hory „staronově objevené“. Jako první je tak uvedl Češovský (1965: 90) na základě herbářové položky (PR) s místem sběru „Bey Gottesgab in Böhmen, (leg.) Eindeker“. Pochopitelně, pokud by se jednalo o Čechy, pak by to mohlo být jen městečko Boží Dar. Autor hned připojil, že „o původu tohoto údaje z českého Rudohoří nelze zatím říci nic určitějšího“, ale upozorně-

ní přesto žádnou odezvu nemělo. Kartogramově byl údaj respektován B. Slavíkem (in Slavík et al. 1986: 28) a následně v plném znění M. Šourkovou (in Hejný & Slavík 1988: 229), která ho dokonce výslovně označila za „hodnověrný“. Dostál (1989: 62) však takové zmínce úspěšně unikl. Celá záležitost by se mohla jevit nespornou, kdybychom se nad celou věcí třeba jen povrchně, natož poněkud zevrubněji nezamysleli, případně si pečlivěji neprohlédli k položce přiložený text. Učiníme-li obojí, alespoň pochybnostem se při dostatečných zkušenostech vyhnout nemůžeme.

Seznámení s výskytem *O. regalis* v západní Evropě, kde nepatří mezi vzácnosti, ukazuje, že naleziště jsou tam především v nížinách, řidčeji v pahorkatině a vzácně na okrajích montánního stupně. Nemusí to být jen samotné okraje atlanticky nejexponovanější Evropy, stačí nahlédnout do západní části Německa (Haeupler & Schönfelder 1988: 97, no. 32), kde se *O. regalis* vyhýbá jen málo vyšším polohám více než nápadně. Lokálně se to též projevuje např. v pohoří Schwarzwald, kde její výšková maxima leží 590 a 650 m n. m. (Philippi in Sebald et al. 1990: 108, 110). Z Francie je uváděna horní hranice dokonce jen z 500 m n. m. (Lawalrée in Guinochet & Vilmorin 1973: 98) a z Britských ostrovů, možná proti předpokladu, z pouhých ca 400 m (Clapham 1962: 12). Podíváme-li se až na Pyrenejský poloostrov, kde je *O. regalis* také poměrně bohatě zastoupena, vyskytuje se opět jen v nižších a pak nejvýše v montánních polohách (Castroviejo in Castroviejo et al. 1986: 39), i když je to vůči Německu a našemu území mnohem jižněji.

Zvážíme-li možný kontrast podmínek těch končin se známými (skoro pověstnými) klimatickými podmínkami okolí Božího Daru, tedy poloh v rozmezí 850 až 1200 m n. m., nejde již jen o pochybnost, ale spíše o argument proti možnosti nebo pravděpodobnosti tamního výskytu *O. regalis*, dokonce i druhotného. Do podrobností netřeba zacházet, stačí od Božího Daru připomenout roční průměr teplot (2,7 °C), vegetační období v délce pouhých 154 dnů (v areálu *O. regalis* to je vesměs 220 a více dnů) a déle než třetinu roku trvající sněhovou pokrývku (až 175 dnů). Jde tam o stupeň smrkobukojedlového lesa, zatímco v západní Evropě jen o doubravy nebo o okraj bučin či lesa bukojedlového. Ani poněkud nižší polohy vzdálenějšího okolí Božího Daru nepřicházejí z těchto důvodů v úvahu. Pro tyto souvislosti je nakonec poněkud výmluvné prapůvodní jméno Božího Daru, zdůrazňující zimu – Wintersgrün.

Další, stejně obtížně pochopitelnou zvláštností „dokladu“ je, že sběratel jménem Einderker z působnosti v Čechách ani v sousedním Sasku znám není, a to spolehlivě. Schází v několika seznamech té doby, zahrnujících několik stovek tehdejších sběratelů z daných území, jakož i mezi těmi, kdo s nimi byli ve styku. Argumentem to sice není, ale rozhodně jde o další důvod k vážné pochybnosti o původu dané položky z našeho území. Jak si však v této souvislosti vysvětlit, že mělo jít o městečko Gottesgab, Boží Dar v Čechách, jinak jakoby zřetelně uvedeně?

To, co my funkčně označíme za schedu, rozměrem 27 × 13 cm, ale ani formou sběratelskou schedou není. Jde o předtištěný protokol podoby formuláře, určený nikoli pro herbář dokladový, ale spíše pro herbář „ukázkový“ („Ansichttherbarium“). Svědčí pro to průběžné číslování rodů a druhů, u naší *O. regalis* č. 1952/3 (do rodu *Osmunda* L. byly včleňovány druhy rodu *Botrychium* Sw.). Právě takové herbáře byly v Čechách, jmenovitě v druhé čtvrtině 19. stol. (s maximem ca 1830–1855), dosti rozšířené a používané nikoli jen pro sběry od nás pocházející, ale mnohdy i pro „doklady“ výměnou nebo koupí (!) z cizích zemí získané. Schedu představoval list papíru, bezmála podobný registračnímu spisu. S tím, ne-li shodně, pak obdobně, je v našem případě v kolonkách pod záhlavím „Klasse –

Ordnung“ předtištěním uvedeno: „Nro – Namen der Pflanze – Beschreibung siehe – Wohnort – Blüt(h)e – Samenreife – Gebrauch – Anmerkungen“. Obliba uspořádání ve stejné formě, a to nejen pro herbáře, vedla k vydání tiskem dobově užívaného „katalogu“ (Ott 1851, 1859). V našem případě je neúplné vyplnění napsáno, tak jak to ostatně bývá vždy, jediným pisatelem. Z textu je tudíž zřejmé, že původní scheda skutečného nálezce té rostliny to není. Je také mimo pochybnost, že Eindeker, jako autentický sběratel, by sám do „poznámky“ nevepsal text, který tam je – „Auch aus den Mayerischen und Eindekerischen Herbarien.“ Původně mohl vyhotovit schedu s názvem druhu, lakonickým označením místa sběru, a připojil své jméno, jak to dokladovým schedám té doby odpovídá. To se stalo jen základem pro uvedení jeho jména, jakož i lokality, která zřejmě zněla jen „Gottesgab(e)“.

Neuspokojí-li uvedená úvaha, lze se odvolat na naprosto stejně upravenou „schedu“, pocházející z těchž sbírek (PR) a podle rukopisu od stejného původního majitele, ke které zůstala zachována počáteční „sběratelská“ schedu (leg. A. Drake in Dania), a to u druhu *Botrychium multifidum* (S. G. Gmelin) Rupr. (sub *B. matricaroides* auct.). Jakékoliv připsání, že by šlo o rostlinu nebo naleziště z Čech, pochopitelně schází. V souběžně stejně vyhotovené „schedě“ k druhu *B. lunaria* (L.) Sw., který měl stejný majitel a „upravovatel“ pro Čechy v povědomí, bylo u stanoviště v závorce jako naleziště připsáno „Böhmen“.

Tím se dostáváme v dané záležitosti k meritu věci, zda mohlo původně jít o jiné místo shodného jména „Gottesgab“, nejen u nás, ale kdekoliv jinde. Pátrání v starých seznamech sídel celé oblasti německého etnika, tedy nejen současného, ale pro nás i historického, vedlo k naprosto pozitivnímu zjištění. Ještě koncem 19. století tam bylo nemálo obcí nebo samot toho jména. Byly to především tehdy velmi známé solné lázně Gottesgabe (osada), posléze jen severní okraj města Rheine na řece Ems v severním Vestfálsku, dvě místa na území Meklenburska, jednak poblíž Gnoien u Rostoku a pak u obce Rosenberg in Mkl. V Braniborsku byla toho jména obec u Wriezen (Keil 1894: 262). Pro náš zájem je důležité, že v širším prostoru všech (!) těch uvedených míst *O. regalis* vzácností, zvláště dříve, nebyla ... O které z nich se bezprostředně jednalo, v našich podmínkách ovšem zjistit nelze, ač se v té věci zdají dominantami první a poslední. Genezi položky, výměnou nebo koupí do Čech získanou, si pražský upravovatel „formuláře“ nepochybně neuvědomil a k jemu běžně známému místu tak připsal „bližší“ označení „in Böhmen“. Nešlo o podvrh, ale o projev pouhé naivity, po dlouhých letech za dané situace ani autorům interpretace celé věci nescházející. Souvislosti takto podané nejsou vykonstruované a ve srovnání s představou, že by *O. regalis* za okolností výše uvedených kdesi u Božího Daru mohla růst, mají povahu téměř důkazu. Boží Dar v těch dobách ani botanicky zcela neznámý nebyl, neboť s jeho německým ekvivalentem se již setkáváme např. u 5 druhů ve „Flora Čechica“ (Presl & Presl 1819).

Závěrem

Vznik dalšího omylu kolem *O. regalis* v Čechách se tak podařilo dešifrovat. Může nás však zajímat, proč se na jeho „pokračování“, než upoutalo pozornost J. Čefovského, včetně nešťastného, jen zdánlivě jednoznačného výkladu schedy, čekalo něco přes sto let ... Obdobné případy nejsou vzácností a kupř. L. J. Čelakovský, když pro Prodrromus zpracovával herbář Národního muzea, si věci všimnout nemusel, nebo se inkriminovaná položka do tamních herbářů dostala později, pro nás možná relativně skoro nedávno (dnes se to

zjistit nepodařilo). Jinak je důležité, že jsme pronikli k jistotě, že u Božího Daru *O. regalis* nikdy nerostla.

Historický výskyt *O. regalis* v Lužických horách byl tak v Čechách jediným známým případem nálezů přirozené lokality této i vzhledem pozoruhodné kapradiny. Co těmto zjištěním předcházelo, nevybočilo nikterak především ze zvyku, že snazší je opisovat, než hledat, přemýšlet a věci studovat... Z hlediska nyní upřesněné a v nejednom ohledu značně doplněné lokality nepatří *O. regalis* v naší květeně mezi případy nejasné, jak byla chybně zařazena např. Kubátem (Kubát 1986: 133) a stejně tak zcela nově v Červené knize (Čeřovský et al. 1999: 413). Jednoznačně patří mezi druhy u nás vyhynulé, ve smyslu zaniklé (cf. Hendrych 1977: 44). Kdyby se podobné „nejasné“ případy více podrobovaly studiu a méně jen tradovaly, jistě by jich podstatně ubylo; materiál, věcný i literární, to při zevrubnějším zpracování většinou dovolí. Dosud neukončená, vesměs pracná studia druhů z naší květeny dříve i nyní jako „případy nejasné“ uváděných, ukazují, že přibližně stejným dílem byly uvedeny omylem a vymizely (zanikly) a jen asi 30 % jich zatím zůstává skutečně nejasných.

Souhrn

Pojednání se týká především nálezů *O. regalis*, učiněného pro naši květenu r. 1867 saským botanikem W. Hansem v Lužických horách. Nálezce lokalitu situoval na svahy vrchu tehdy označovaného „Nesselberg“, tj. Kopřivník, teprve později, jakož i dnes nazývaného Pěnkavčí vrch („Finkenkoppe“ nebo „Finkenbergr“). Je to zcela zřejmé z jím vyhotoveného nákresu, přiloženého k zachovanému dopisu L. J. Čelakovskému z 10. 7. 1875. Obojí bylo teprve nověji nalezeno a porovnáním se skutečnou topografickou situací byla zaniklá skutečnost objasněna. Je tudíž zřejmé, že se nálezce nacházel na východním až jihovýchodním svahu Pěnkavčího vrchu, tedy zcela jinde, než kam bylo omylem situované a kde bylo i po mnoho let hledané. Sám nálezce uváděl, že lokalita pravděpodobně zanikla roku 1873, kdy rostlinu na pouze jemu známém místě hledal již marně.

Jde o skutečnosti neznámé, v archivu „zasuté“, nikým dosud ani nehledané. Pro úplnost jsou uvedeny opravdu „všemožné“ údaje chybně situovaného naleziště, jak se za těch více než sto let v literatuře naší i cizí proveniencí objevily. Připojeno je i zjištění, že teprve nověji v literatuře uváděný výskyt *O. regalis* od Božího Daru („Gottesgab“) v Krušných horách vznikl mylným výkladem textu přiloženého k rostlině kdysi sbírané v Němecu, v prostoru některého z mála tamějších míst jménem Gottesgab(e), kde tento druh zvláště v minulosti nebyl žádnou vzácností.

Zusammenfassung

Die vorliegende Abhandlung betrifft den für unsere Flora vereinzeltten Fund von *Osmunda regalis*, welche Art i. J. 1867 vom sächsischen Botaniker W. Hans im Lausitzer Gebirge (Lužické hory) festgestellt wurde. Der Finder situierte jedoch den Fundort irrtümlich an die Abhänge des Berges Pěnkavčí vrch damals auch „Nesselberg“ („Kopřivník“), was sich ganz zweifellos aus der von ihm angefertigten und zum Brief an L. J. Čelakovský (aus dem 10. Juli 1875) beigelegten Skizze ergibt; im erhaltenen Archiv Čelakovský's wurden sowohl der Brief als auch die Skizze erst neulich gefunden, und ein Vergleich mit der konkreten topographischen Situation hat Licht in dieses Problem gebracht. Es ist klar, dass sich der Fundort am östlichen (bis südöstlichen) Abhang des Berges Finkenkoppe oder Finkenbergr befand, d. h. an einer ganz anderen Stelle, als wohin er irrtümlich lokalisiert und viele Jahre danach vergänglich gesucht wurde (vgl. Abb. 1. u. 2). Den wahrscheinlichen Untergang dieses Farnes am bezüglichen Fundort führte sein Finder für das Jahr 1873 an, in dem er an der ihm bekannten Stelle nach dieser Art erfolglos suchte.

Der Vollständigkeit halber werden hier wirklich „alle möglichen“ Angaben des irrtümlich situierten Fundortes angeführt, wie sie im Verlaufe von mehr als einem Jahrhundert in der einheimischen wie auch in der ausländischen Literatur zu finden sind. Die zweite angebliche Angabe von Boží Dar („Gottesgab“) im Erzgebirge ist ganz und gar irrig, durch die Verwechslung mit einigem Ortsnamen aus Deutschland stammende.

Literatura

- Ascherson P. & Graebner P. (1869): Synopsis der mitteleuropäischen Flora. Vol. 1. – Leipzig.
- Barber E. (1898): Flora der Oberlausitz ... (1). – Ab. Naturf. Gesell. Görlitz 22: 337–387.
- Bennert H. W. (ed.) (1999): Die seltenen und gefährdeten Farnpflanzen Deutschlands. – Bundesamt Natursch., Bonn.
- Castroviejo S. et al. (1986): Flora iberica. Vol. 1. – Real. Jard. Bot., Madrid.
- Clapham A. R. et al. (1962): Flora of the British Isles. Ed. 2. – Cambridge Univ. Press. Cambridge.
- Čelakovský L. (1870): Sind *Osmunda* und *Scolopendrium* in Böhmen einheimisch? – Oesterr. Bot. Zeitschr., Wien, 20: 354–356.
- Čelakovský L. (1879, 1887, 1897): Analytická květena česká (Čech, Moravy a rak. Slezska). Ed. 1 (1879), 2 (1887), 3 (1897). – Praha
- Čelakovský L. (1881): Prodnus der Flora von Böhmen. Vol. 4. – Prag.
- Čelakovský L. (1883): Prodnus květeny české. Vol. 4. – Praha.
- Čeřovský J. (1965): Dvě nejpozoruhodnější kapradiny české flory. – Živa, Praha, 13: 88–90.
- Čeřovský J. et al. (1999): Červená kniha ohrožených a vzácných druhů rostlin a živočichů ČR a SR. Vol. 5. Vyšší rostliny. – Příroda, Bratislava.
- Domin K. (1924): Úvahy a studie o regionálním členění Čech ... – Spisy Přir. Fak. Karl. Univ., Praha, 1924/9: 1–38.
- Domin K. & Podpěra J. (1928): Klíč k úplné květeně republiky československé. – Olomouc.
- Dostál J. (1950): Květena ČSR. – Praha.
- Dostál J. (1958): Klíč k úplné květeně ČSR. Ed. 2. – Praha.
- Dostál J. (1989): Nová květena ČSSR. Vol. 1. – Academia, Praha.
- Dostál J. (1991): Velký klíč ... Vol. 1. – Bratislava.
- Drude O. (1902): Der Hercynische Florenbezirk. – Leipzig.
- Förster H. (1927): Streifzüge durch die Pflanzenwelt der Sächsisch-Böhmischen Schweiz. – Bad Schandau.
- Guinochet M. & Vilmorin R. (1973): Flore de France. Vol. 1. – Paris.
- Haeupler H. & Schönfelder P. (1988): Atlas der Farn- und Blütenpflanzen der Bundesrepublik Deutschland. – Ulmer, Stuttgart.
- Hans W. (1868): Botanischer Ausflug in das mährische Gesenke im Juli 1867. – Oesterr. Bot. Zeitschr., Wien, 18: 352–363.
- Hantschel F. (1890): Botanischer Wegweiser ... – Leipa.
- Hantschel F. (1907): Nordböhmischer Touristen-Führer. Ed. 2. – Leipa.
- Hegi G. (1936, 1984): Illustrierte Flora von Mittel-Europa. Vol. 1. Ed. 2 (1936), 3 (1984). – München (1936), Berlin & Hamburg (1984).
- Hejny S. & Slavík B. (1988): Květena České socialistické republiky. Vol. 1. – Praha.
- Hendrych R. (1977): Zaniklé nebo neznámé rostliny naší květeny. – Živa, Praha, 25: 42–45, 84–85.
- Hendrych R. (1996): Nálezy a výskyt *Narthecium ossifragum* v Čechách. – Zprávy Čes. Bot. Společ., Praha, 31: 147–166.
- Hendrych R. (2001): *Hymenophyllum tunbrigense* také z Čech? – Ibid. 35 (2000): 183–192.
- Hohenbühl L. (1870): Literaturberichte. – Oesterr. Bot. Zeitschr., Wien, 20: 85–86.
- Jalas J. & Suominen J. (1972): Atlas florae Europaeae. Vol. 1. – Helsinki.
- Keil W. (1894): Orts-Lexikon des Deutschen Reichs. Ed. 3. – Leipzig & Wien.
- Kubát K. (1986): Červená kniha vyšších rostlin Severočeského kraje. – Okres. Vlast. Muz., Litoměřice.
- Lorinser G. (1837): Conspectus *Stachyopteridum* in Bohemia sponte nascentium. – Pragae.
- Luerssen Ch. (1889): Die Farnpflanzen. – In: Rabenhorst L., Kryptogamen-Flora. Vol. 3, Leipzig.
- Marschner H. (1982): Květena Šluknovského výběžku. 1. – Sborn. Severočes. Muz., ser. natur., Liberec, 12: 45–108.
- Milde C. A. J. (1868): Monographia generis *Osmundae*. – Vindobonae.
- Militzer M. (1957): Veränderungen in der Flora der Oberlausitz und der nördlichen ČSR. – Abhandl. Ber. Naturk.-Mus. Görlitz, Forsch. Stelle, 35 (1956–57): 45–75.
- Müller B. (1932): Erdgeschichte und Erdgestaltung. – In: Gierach E. & Runge F., Heimatkunde des Bezirkes Deutsch-Gabel ..., Reichenberg, 1/1: 1–85.
- Novák F.A. (1972): Vyšší rostliny. – Academia, Praha.
- Ott J. (1851, 1859): Catalog der Flora von Böhmens ... Ed. 1 (1851), 2 (1859). – Prag.
- Palacký J. (1893): Horopis Čech. – In: Ottův slovník naučný. Vol. 6, Praha.
- Petríček V. (1987): Sit' maloplošných chráněných území ... – Severočes. Přir., Litoměřice, 20: 63–69.

- Plánská M. (1999): Chráněná krajinná oblast Lužické hory. – Severočes. Přír., Ústí n. L., Příl. 11: 9–13.
- Polívka F. (1902): Názorná květena zemí koruny české. Vol. 4. – Olomouc.
- Polívka F. (1912): Klíč k úplné květeně zemí koruny české. – Olomouc.
- Presl J.S. & Presl C. B. (1819): Flora Čechica. – Pragae.
- Sebald O. et al. (1990): Farn- und Blütenpflanzen Baden-Württembergs. Vol. 1. – Ulmer, Stuttgart.
- Slavík B. (ed.) (1986): Fytogeografické syntézy ČSR. Vol. 1. – Botan. Úst. ČSAV, Průhonice.
- Stafleu F. A. & Cowan R.S. (1981): Taxonomic literature. Vol. 3. – Bohn etc., Utrecht & The Hague.
- Sýkora T. (1974): Vřesovec čtyřřadý – *Erica tetralix* L. – na Malé Jizerské louce v Jizerských horách. – Živa, Praha, 2: 204.
- Tannich A. (1929): Flora von Böhmen. – Prag.
- Vogel J. C. et al. (1993): Gametophytes of *Trichomanes speciosum* (Hymenophyllaceae: Pteridophyta) in Central Europe. – Fern. Gaz., London, 14: 227–232.

Došlo 16. února 2000

Přijato 2. listopadu 2000